

ПЕРЕДМОВА

Вчений-енциклопедист, універсальний науковець, сходознавець, філолог, історик, джерелознавець, історіософ, вчитель, організатор науки, піонер, інтелектуал, візіонер, генератор ідей, ідеаліст, стратег, творець, «торнадо» – це далеко не повний перелік професійних та особистісних характеристик Омеляна Пріцака (1919–2006), якими ще за життя вченого визначали сучасники, колеги та учні його багатогранний внесок у світову та українську науку. О. Пріцак належав до рідкісного типу вченого, який сполучав риси кабінетного дослідника, університетського професора-лектора та організатора-менеджера в академічній сфері. Основними напрямками досліджень вченого були порівняльна та історична алтаїстична лінгвістика, тюркологія, мова й історія гунів і протобулгар, історія і культура степових народів, цивілізацій і держав Євразії, історія Османської імперії та Кримського ханату, середньовічна історія України в європейському та світовому контексті. Він є автором понад 700 наукових праць (монографій, статей, рецензій), найвідоміша з яких – його *opus magnum* «Походження Русі». Ім'я вченого пов'язане зі створенням міжнародних наукових асоціацій, видань і форумів (*Societas Uralo-Altaica*, *Ural-Altäische Jahrbücher*, *Ural-Altäische Bibliothek*, *The Permanent International Altaistic Conference*). Омелян Пріцак підніс українські студії на рівень світової науки, створивши три українознавчі кафедри у Гарвардському університеті, Український науковий інститут Гарвардського університету та українознавчі наукові видання. Його професійні і наукові звершення здійснювалися у стінах відомих німецьких і американських університетів протягом майже 50 років та були високо оцінені низкою міжнародних наукових інституцій. Здобувши визнання у світовій науці, вчений на початку 1990-х років приїхав до України, де створив і очолив Інститут сходознавства

імені А. Ю. Кримського НАН України, кафедру історіософії в Національному університеті імені Тараса Шевченка та сприяв входу української гуманітаристики у світовий науковий простір.

З 2007 року унікальна і рідкісна наукова спадщина О. Прицака – бібліотека, архів та мистецька колекція – зберігається у Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Тут створений науково-дослідний центр орієнталістики імені Омеляна Прицака, який покликаний вивчати, популяризувати та видавати інтелектуальну спадщину вченого. З 2008 року університет проводить міжнародні наукові конференції та академічні заходи, присвячені О. Прицакові. Так, у 2009 і 2014 роках були організовані ювілейні конференції на відзначення 90-річчя та 95-річчя від дня народження вченого. У 2019 році університет ушанував 100-літній ювілей О. Прицака міжнародною конференцією за участю науковців з України, США, Канади, Польщі, в тому числі учнів і колег вченого.

Пропонований читачам збірник містить більшу частину текстів доповідей, що були виголошені на конференції до 100-річчя О. Прицака, а також декілька статей, що були підготовлені іншими авторами, як спроба акцентувати увагу наукового середовища на розкритті такої масштабної і багатогранної особистості і вченого, яким був Омелян Прицак. Тематика статей зумовила упорядкування збірника за трьома розділами: 1) інтелектуальна біографія О. Прицака; 2) наукова спадщина О. Прицака; 3) проблеми глобальної історії у світлі наукових інтересів О. Прицака.

Перший розділ відкриває стаття Андрія Фелонюка «Тіні предків: родовід Омеляна Прицака», у якій відтворено родовід О. Прицака по батьківській та материнській лініях, що сягає останньої третини XVIII ст., а по бічній гілці Винницьких-Клізевичів-Чечелів предки вченого фіксуються з кінця XVI ст. Автор стверджує, що родова пам'ять О. Прицака обмежувалася трьома – чотирма поколіннями і ґрунтувалася на усній традиції (переважно розповідях матері), тож хибує на пробіли й неточності. А. Фелонюк на підставі розлогого джерельного матеріалу проаналізував соціально-демографічні характеристики предків О. Прицака: родинні зв'язки, антропонімію, шлюбну поведінку, народжуваність, вікові показники, соціально-професійний статус, територіальну мобільність тощо, а також склав сім генеалогічних таблиць та схем родоводу вченого.

У статті Таїси Сидорчук «Вишкіл Омеляна Прицака у європейських наукових школах як чинник формування універсального вченого: основні етапи (1928–1948)» розкривається малодосліджена тема навчання майбутнього вченого та його професійне становлення як сходознавця, історика, дослідника. Базуючись на збережених О. Прицаком особистих документах та його біографічних нарисах, авторка поетапно розглядає обставини освітнього зростання Прицака, починаючи від навчання у Тернопільській класичній гімназії, студій у Львівському і Берлінському університетах та завершуючи підготовкою і захистом докторської дисертації у Геттінгенському університеті. У статті простежуються послідовний інтелектуальний вплив представників різних наукових шкіл на О. Прицака та його чітко окреслена з молодих років особистісна мотивація і наполегливість у здобутті фахових і дослідницьких знань, що в комплексі сформували універсального вченого, який ініціював і реалізовував важливі для світової і української науки наукові ідеї і проекти.

Дві наступні статті висвітлюють постать О. Прицака як засновника та багатолітнього керівника українознавчого центру у Гарвардському університеті. Учень О. Прицака, професор Франк Сисин у статті «Omeljan Pritsak and the Establishment of Ukrainian Studies at Harvard: The Vision and the Actuality» розкриває історичний контент створення і становлення наприкінці 1960-х років «гарвардського чуда» – трьох українознавчих кафедр та наукового інституту у Гарвардському університеті та виокремлює роль О. Прицака у їх постанні і розвитку. Автор аналізує засадничі пункти Прицакової концепції українських студій у Гарварді, її активне обговорення в українському середовищі в Північній Америці, відтворює складні шляхи інституційної реалізації, а також основні напрями і результати науково-організаційної діяльності інституту за період керівництва О. Прицака.

Молодий дослідник Олександр Аврамчук у статті «“Український Кіссинджер”? Омелян Прицак, “реалітети” і проект “наукової офензиви”» розглядає один із сюжетів багатогранної науково-організаційної діяльності О. Прицака як директора Українського наукового інституту Гарвардського університету, зокрема на тлі еміграційних проектів так званих реалітетників – групи українських інтелектуалів і політичних діячів у США, які розглядали

постсталінську «відлигу» і українське шістдесятництво у 1960-х роках як шанс впливати на політичне й інтелектуальне життя в радянській Україні через налагодження офіційних контактів і академічних обмінів. Автор доводить, що О. Прицак вбачав у цих контактах можливість мати доступ до бібліотек і архівів, що були важливі для студентів і наукових проєктів. У статті також досліджено Прицаковий проєкт «Української Наукової Офензиви», згідно з яким розвиток українських студій за підтримки американського уряду мав би стати інструментом у «холодній війні». На основі особистого архіву О. Прицака, колекцій Гарвардського університету і архівних матеріалів ЦРУ проаналізовано причини невдачі проєкту і місце вченого в «інтелектуальній холодній війні».

Статті авторів, що увійшли до другого розділу збірника «Наукова спадщина Омеляна Прицака», фокусуються на висвітленні особистості вченого як історика, історіографа і джерелознавця. У статті «Внесок Омеляна Прицака у розвиток досліджень з історії України: тематичний, методологічний та концептуальний аспекти» Володимир Потульницький, використавши матеріали з архівно-документальної спадщини О. Прицака, робить першу спробу дослідити внесок вченого у розроблення проблем української історії. Для цього на основі методології Карла Маннгейма автор виділяє тематичний, концептуальний та методологічний підходи О. Прицака до розроблення чотирьох чільних проблем історії України: 1) концептуалізація історії України як науки; 2) розкриття дискусійних моментів «Повісті Времених Літ»; 3) явище суверенітету як наскрізна проблема давньоруської княжої держави; 4) проблеми українського козацтва як побутового, а згодом суспільно-політичного феномену. В статті простежується також еволюція бачення вченим ключових проблем історичної науки протягом дослідницької праці в різних країнах та на різних континентах, порівнюються ідеї та концепції, оформлені ним у різні періоди життя, виокремлюється, що нового вносив вчений у своє бачення історії України на черговому витку історії і перипетій власного життя.

Стаття Олександра Галенка «Що таке історія України?: Ревізуючи теорему О. Прицака» присвячена одній із важливих ідей вченого – визначення об'єкта/предмета історії України, яку, на думку

автора дослідження, О. Прицак намагався втілити у життя в усіх своїх іпостасях – сходознавця, україніста, патріота, діяча української діаспори. Викладене Прицаком у двох спеціальних доповідях у 1980 році у США і у 1990 році у Києві бачення об'єкта/предмета історії України було сформульоване вченим не як минуле лише українського народу, а усіх типів держав та цивілізацій, які від початку історичного часу були засвідчені на території сучасної України, зокрема етнічно неукраїнських спільнот і держав, у тому числі тих, що були розташовані на півдні і вважалися ворожими для українців, передусім Кримського Ханату та Османської імперії. О. Галенко стверджує, що ця ідея видатного вченого, попри її актуальність, досі ігнорується науковцями і до сьогодні не знайшла всебічного обговорення в академічному середовищі. Натомість формулювання О. Прицаком об'єкта/предмета історії України понад декілька десятиліть тому, до проголошення незалежності України у 1991 році, свідчить про наукову інтуїцію вченого.

У центрі уваги розвідки Георгія Папакіна «Джерелознавча складова наукової спадщини Омеляна Прицака» перебуває джерелознавчий аспект науково-дослідницької праці вченого, який насамперед аналізував писемні джерела. Автор вважає, що важливою складовою джерелознавчої методики академіка став аналіз тексту пам'яток, усього мовного контексту, ментальності авторів. Крім того, для отримання джерельної інформації він використовував також хронологію, генеалогію, метрологію, сфрагістику тощо. На думку автора статті, О. Прицак уважав звернення до першоджерел, використання нових підходів та власної методології їх дослідження єдиним способом розв'язання наукових проблем, що мають історію довжиною не в одне століття. Тому є всі підстави вважати О. Прицака одним із найяскравіших джерелознавців ХХ – початку ХХІ ст., засадничим принципом якого було аналізувати весь джерельний комплекс мовою оригіналу, відповідно до історичного контексту, загальної ситуації конкретної епохи.

Третій розділ збірника «Проблеми глобальної історії у світі наукових інтересів Омеляна Прицака» охоплює широкий тематичний та хронологічний спектри досліджень, що лише частково відображають наукові зацікавлення самого вченого. Так, у статті

Олександра Филипчука «Mercenaries and Saints. Varangian Churches in Constantinople» розглядається проблема варязьких церков у Константинополі, де, зокрема, особлива увага приділяється поширенню культу св. Олава серед варягів на візантійській службі. Визначаючи походження та складення чотирьох «візантійських» чудес св. Олава, автор доводить, що історія про будівництво церкви св. Олава в Константинополі потребує ревізії. Аналіз «варязьких» чудес св. Олава та візантійських наративів битви при Верої (1121 р.) показує, що поширені твердження про храм св. Олава, як і про інші декілька храмів, присвячені йому в Константинополі, не мають під собою (як це часто і невиправдано вважали в історіографії) аргументованих підстав. Автор доходить висновку, що після битви імператор Іоанн II Комнін збудував церкву, присвячену Пресвятій Богородиці, де, зважаючи на виняткову роль варягів у цій воєнній кампанії, був облаштований приділ на честь св. Олава. Через тривалу асоціацію із варягами храм мав «народну» назву: Βαράγγιωτίσσα. На думку автора, лише повідомлення про церкву св. Миколая, пов'язану із варягами, знаходять своє пояснення і викликають довіру.

У статті «Центральноевропейські діаспори в Північній Америці: на чолі чи позаду історичного процесу» учень О. Прицака Павло Роберт Магочій поставив на меті визначити факт і міру впливу центральноевропейських діаспор у США (і частково в Канаді) на події, пов'язані з періодами політичної активності, що досягли свого найвищого щабля у переломні моменти історичного розвитку Європи та більшості світу у 1918 та 1989 роках, перший з яких знаменує собою кінець Першої світової війни і початок кардинальних політичних змін у Європі та на Близькому Сході, а другий пов'язаний із кінцем комуністичних режимів тоталітарного типу на половині європейського континенту та решті радянського політичного простору, що простягався через північ Азії аж до тихоокеанського побережжя. Професор Магочій стверджує, що діаспори, які мешкали у Сполучених Штатах, мали вплив на політичне, економічне та соціальне життя своєї батьківщини. При цьому, на думку автора, основною відмінністю між діаспорами двох доленосних періодів ХХ ст. було те, що діаспора 1918 року дивилася в майбутнє, тоді як для діаспори 1989 року був характерний погляд у минуле. На кінець Першої світової війни та час

розпаду імперій центральноєвропейські діаспори Америки мали відпрацьовану політичну мету для своєї батьківщини і були готові до лобювання американського уряду, а особливо держав-союзниць на Паризькій мирній конференції. Діаспори 1989 року були політично на крок позаду своєї батьківщини через те, що їхній політичний ідеал закінчувався зі створенням національної держави, в той час як політичні лідери та значна частина населення більшості центральноєвропейських країн усвідомлювали обмеженість національної держави і є переконаними прихильниками інтеграції до Європейського Союзу. Автор наголошує, що феномен діаспор потребує подальшого наукового дослідження, зокрема, теми впливу центральноєвропейських діаспор в Америці на їхню батьківщину та як уряди центральноєвропейської батьківщини відповідають на запити та використовують «свою» діаспору в Північній Америці.

У статті «Position of Ukraine between Poland and Russia in the Narratives of French and German Intellectual History from the End of the 18th Century until the End of the First World War: Towards Theoretical, Methodological, Conceptual, and Source Aspects» Георгій Потульніцький, спираючись методологічно на визначення інтелектуальної історії як феномену, подане Омеляном Пріцаком, з одного боку, та концепцію генерацій Карла Маннгейма, з іншого, здійснив критичний аналіз праць низки вчених та публіцистів, обраних для кожного з трьох досліджуваних періодів німецької та французької історії, а саме: 1-й період (1770–1790 роки), 2-й період (1840–1860 роки), 3-й період (1890–1918 роки). Дослідження здійснено на основі використання франко- і німецькомовної фахової літератури та джерел. Автор аналізує спрямованість, провідну проблематику праць, джерельну базу, місцезрештування українського дискурсу між російським та польським тощо. Крім того, у статті виокремлено бачення образу України і трактування в цьому контексті російського та польського питань французькими та німецькими інтелектуалами, що належали до трьох різних генерацій.

У дослідженні Ірини Слюсаренко «Реставрації монархії в Іспанії в XIX–XX століттях як вияв феномену консервативної революції: подібності й відмінності» синтезовано в єдине ціле та комплексно вивчено два явища відновлення династичної форми правління

в Іспанії в ХІХ–ХХ століттях. Застосувавши комплексний методологічний підхід, зокрема схему рівноваги системи Карла Маннгейма, авторка статті співвіднесла події різних хронологічних епох в історії Іспанського королівства. Це дало змогу виділити соціальні та політичні особливості, основні типи та етапи реставрації, притаманні кожному з досліджуваних явищ іспанського традиційного консерватизму, а також ті риси, які були спільними для обох феноменів. У результаті дослідження отримано узагальнене панорамне бачення проблеми реставрації монархії в Іспанії протягом ХІХ–ХХ століть.

Збірник «Омелян Пріцак: Життєпис. Спадщина. Наукові інтереси. До 100-річчя від дня народження» є висловленням подяки і пошани учнів, колег і молодих дослідників до великого Вчителя і Вченого. Крім того, сподіваємося, що збірник стане ще однією спробою звернути увагу ширшого кола дослідників до наукової спадщини видатного вченого, актуалізувати науковий потенціал його ідей та концепцій для сучасної науки, а також досягнути палітру і масштаби наукових інтересів і досягнень Омеляна Пріцака.

Редколегія
Квітень 2021